

Ніна – імя пляменніцы іерусалімскага патрыярха Ювеналія, дзякуючы дзейнасці якой хрысціянства пачалося ў Грузіі. Святая ахоўніца Ніны – роўнаапостольная асветніца Грузіі. Прыйшла ў Грузію з Іерусаліма. Пропаведдзю і цудамі звярнула да Хрыста грузінскага цара разам з народамі, пасля чаго хрысціла і ўвесь народ.

Імя з самага нараджэння дзіцяці ўздзейнічае на фарміраванне рысаў характару. Яны фарміруюцца пад уздзеяннем гукаў таго імені, якім штодзённа дзіця называецца. Імя з’яўляецца гукавым раздражняльнікам, які пэўным чынам узбуджае канкрэтныя ўчасткі мозгу. Кожны гук дае хвалевы імпульс, які ўздзейнічае на пэўны ген. А паколькі ў чалавека больш за сто якасцей характару абумоўлены генетычна, то людзі з аднолькавымі імёнамі часта маюць многа агульных рысаў.

Прымяняючы метады характарыстыкі чалавека па імені, імені па бацьку і месяцы нараджэння, можна вызначыць тып псіхалогіі чалавека, яго дзелавыя якасці і здольнасці, яго эмацыйны стан і прадказаць яго паводзіны ў розных сітуацыях. Калі гаварыць пра прааналізаваныя імёны, то больш верагодна, што дзяўчынка мае адзнакі і рысы характару ўласцівыя *Іне*, а не *Ніне*.

Хаця даследчыкі і выводзяць паходжанне імені з розных моў (лацінскай, японскай, грэчаскай, германскай, гоцкай), аднак усе значэнні аб’ядноўваюцца паняццем “вада”, а самі носьбіты імені энергічныя, як водная плынь.

Літаратура

1. Артёмова, А. Православный народный календарь / А. Артёмова. – М. : РИПОЛ КЛАССИК, 2002. – 544 с.
2. Суперанская, А. В. Словарь русских имен / А. В. Суперанская. – Москва : Изд-во Эксмо, 2005. – 448 с.
3. Успенский, Л. В. Ты и твоё имя : Рассказы об именах / Л. В. Успенский. – Москва : Армада-пресс, 2002. – 320 с.
4. Усціновіч А. К. Слоўнік асабовых уласных імён / А. К. Усціновіч. – Мінск : Літаратура і мастацтва, 2011. – 240 с.
5. Флоренский, П. А. Имена / П. А. Флоренский. – Москва : ООО “Издательство АСТ” : Харьков : “Фолио”, 2003. – 330 с.
6. Хигир, Б. Ю. Полная энциклопедия имен: Женские имена / Б. Ю. Хигир. – Москва : ООО “Издательство Астрель” : ООО “Издательство АСТ”, 2004. – 443 с.
7. Юрэвіч, У. Слова жывое, роднае, гаваркое... : Дапам. для настаўнікаў / У. Юрэвіч. – Мінск : Маст. літ., 1998. – 282 с.
8. Яшкін, І. Я. Слоўнік беларускіх імёнаў / І. Я. Яшкін. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2009. – 136 с.

А.А. Лукашанец

Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі
e-mail: alukashanets@tut.by

УДК 811.161.3’37+811.161.1’37

БЕЛАРУСКА-РУСКАЕ ДВУХМОЎЕ І ПРАБЛЕМЫ СУЧАСНАЙ ІМЕНАСЛОЎНАЙ ПРАКТЫКІ

Ключевые слова: близкородственное двуязычие, имена собственные, межъязыковая интерференция, транслитерация, перевод, практическая транскрипция

В статье рассматриваются некоторые проблемные аспекты современной белорусской именословной практики, обусловленные ситуацией официального близкородственного двуязычия и характером языковой компетенции двуязычного социума, и определяются спорные вопросы, касающиеся оформления документов на государственных белорусском и русском языках, а также транслитерации средствами латинского алфавита. Особое внимание уделяется особенностям соотношения принципов транслитерации, практической транскрипции и перевода белорусских собственных имен системами русской (кириллической) и латинской графики.

BELARUSIAN-RUSSIAN BILINGUALISM AND THE PROBLEMS OF THE MODERN PRACTICE OF NOMINATING

Key words: closely related bilingualism, proper nouns, interlingual interference, transliteration, translation, practical transcription

The article deals with some problematic aspects of modern Belarusian nomination practice due to the situation of official closely related bilingualism and the nature of the linguistic competence of a bilingual society, and with disputed issues regarding the paperwork with documents on the state Belarusian and Russian languages as well as transliteration using the Latin alphabet. Special attention is paid to the peculiarities of interrelationship of the principles of transliteration, practical transcription and translation of Belarusian proper names by means of the systems of the Russian (Cyrillic) and Latin script.

Сітуацыя дзяржаўнага беларуска-рускага двухмоўя, якая прадугледжвае паралельнае функцыянаванне абедзвюх дзяржаўных моў ва ўсіх сферах афіцыйнага ўжытку, самым непасрэдным чынам закранае і сучасную іменаслоўную практыку. Больш таго, сфера афіцыйнай іменаслоўнай дзейнасці становіцца ў гэтых адносінах адной з самых праблемных і істотных, паколькі ў адпаведнасці з дзеючым у краіне заканадаўствам, запісы ў дакументах, якія сведчаць асобу (пашпартах), афармленне іншых разрадаў онімнай наменклатуры павінны абавязкова ажыццяўляцца на абедзвюх дзяржаўных мовах, а таксама перадавацца сродкамі лацінскага алфавіта. Разам з тым, менавіта сітуацыя блізкароднаснага двухмоўя, а таксама дыяпазон моўнай кампетэнцыі беларускага соцыуму параджае ў гэтай частцы моўнай дзейнасці шэраг спецыфічных праблем, а патрэбы сучаснай іменаслоўнай практыкі патрабуюць іх навуковага асэнсавання і практычнага ўпарадкавання.

Практыка паказвае, што сёння грамадзяне краіны рэгулярна сутыкаюцца з праблемамі, звязанымі з неадназначнасцю запісаў прозвішчаў, імён і імён па-бацьку ў розных дакументах як на адной мове (беларускай ці рускай), так і суадноснасцю іх адпаведнікаў у той ці іншай мове. Асобную праблему таксама складае запіс імён і прозвішчаў сродкамі лацінскага алфавіта. Многія з гэтых праблем звязаны менавіта з блізкароднасным характарам беларуска-рускага двухмоўя і адзінствам графічных сістэм дзяржаўных моў, што вымагае спецыфічных падыходаў да прыняццяў транслітарацыі, а таксама з недасканаласцю існуючых сістэм транслітарацыі.

Напрыклад, сярод праблем названага кшталту, якія ўзнікаюць у сферы ідэнтыфікацыі прозвішчаў і ўласных імён у дакументах можна назваць наступныя.

1. Неадпаведнасць запісаў на адной з дзяржаўных моў. Найбольш частымі тут з'яўляюцца разыходжанні ў запісах прозвішчаў на рускай і беларускай мовах, якія абумоўлены:

1.1. Асаблівасцямі нацыянальнай арфаграфіі, што можа ўплываць на перадачу рускага прозвішча па-беларуску і, наадварот, беларускага прозвішча па-руску (рус. *Ковалёв* – бел. адназначна *Кавалёў*; рус. *Ковалев* – бел. *Кавалёў* ці *Ковалеў*; рус. *Чувашиёва* – бел. *Чувашова*, рус. *Чувашева* – бел. *Чувашова* ці *Чувашава*; бел. *Воўк* – рус. *Волк* ці *Вовк*).

1.2. Уплывам беларускай мовы пры запісе беларускага прозвішча ці імені па-руску:

а) інтэрферэнцыяй (бел. *Капцялёў* – рус. *Коптелёв* і *Коптялёв*; бел. *Генадзій* – рус. *Геннадий* і *Геннадий*; бел. *Паўтарака* – рус. *Полторака*, *Полторако*, *Павтарака*);

б) гіперкарэктнасцю: бел. *Кабак* – рус. *Кабак* і *Кобак*; бел. *Афанасьёўна* – рус. *Афанасьевна* і *Афонасьевна*; бел. *Таісія* (*Таіса*) – рус. *Таисия* (*Таиса*, *Таисса*); бел. *Дзіяна* – рус. *Диана* і *Дианна*; бел. *Тэрэза* (разм. *Тарэса*) – рус. *Тереза* і *Тересса*.

1.3. Рознымі падыходамі (часта інтуітыўнымі) да запісу прозвішча графічнымі сродкамі іншай мовы: бел. *Даваль* – рус. *Даваль* (транслітарацыя) і *Доваль* (практычная транскрыпцыя); бел. *Кандрацкі* – рус. *Кандрацкий* (транслітарацыя з афармленнем фіналі ў адпаведнасці з нормамі рускай

мовы) і *Кондрацкі* (практычная транскрыпцыя з афармленнем фіналі ў адпаведнасці з нормамі рускай мовы); бел. *Радцэвіч* – рус. *Радцевич* (транслітарацыя) і *Родцевич* (практычная транскрыпцыя).

1.4. Атаясамліваннем розных варыянтаў беларускіх пашпартных імён (праваслаўных, каталіцкіх і народных) пры іх перадачы па-руску: бел. *Аляксандр* – рус. *Александр* і бел. *Алесь* – рус. *Александр* (замест *Алесь*); бел. *Іван* – рус. *Иван* і бел. *Ян* – рус. *Иван* (замест *Ян*), бел. *Анна* – рус. *Анна* і бел. *Ганна* – рус. *Анна* (замест *Ганна*) і г.д.

2. Адсутнасць адзінай сістэмы транслітарацыі онімнай наменклатуры сродкамі лацінскага алфавіта.

Нягледзячы на існуючыя нарматыўныя акты і дакументы, якія рэгламентуюць парадак прысваення найменняў геаграфічным аб'ектам і перадачу ўласных назваў па-беларуску, па-руску і сродкамі лацінскага алфавіта [6;7;8;10], на сённяшні дзень існуе пільная патрэба навуковага абгрунтавання прынцыпаў і ўніфікацыі іменаслоўнай практыкі ў краіне. Гэта абумоўлена: **а)** блізкароднасным характарам беларуска-рускага двухмоўя; **б)** асаблівасцямі моўнай кампетэнцыі сучаснага беларускага соцыуму; **в)** рознымі падыходамі да транслітарацыі беларуска- і рускамоўных уласных назваў сродкамі лацінскага алфавіта розных груп уласных назваў. Так, у адпаведнасці з Законам [6] “найменні геаграфічным аб'ектам прысвойваюцца на беларускай мове, з якой спосабам транслітарацыі перадаюцца на рускую мову... Правілы і спосабы перадачы найменняў геаграфічных аб'ектаў з беларускай мовы на рускую, з рускай мовы на беларускую, а таксама з беларускай і рускай моў на іншыя мовы вызначаюцца Дзяржаўным камітэтам па маёмасці Рэспублікі Беларусь”. Аднак пры гэтым паралельна дзейнічаюць розныя афіцыйна зацверджаныя сістэмы транслітарацыі розных груп уласных найменняў з беларускай (рускай) мовы сродкамі лацінскага алфавіта [7;8;10]. Больш таго, вядомы і даступны для карыстальнікаў і іншыя сістэмы транслітарацыі [1;2;3;4]. Разыходжанні ў перадачы сродкамі лацінскага алфавіта асобных беларускіх літар адлюстраваны ў табліцы 1.

Табліца 1. Разыходжанні ў сістэмах транслітарцыі літар беларускага алфавіта

Літары бел. алфавіта	Сістэмы транслітарацыі								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Г	h,g	h	g	g	h	h	h	h	g
Дж	j			dž	dž	dž	dzh	dzh	
Дз	dz			dz	dz	dz	dz	dz	
Е	ie,ye,e	je,ie	ie,je	e	je,ie	je,ie,e	e	ye	ie,je
Ё	yo,io	jo,io	io,jo	ë	jo,io	jo,io,o	io	yo	io,jo
Ж	zh	ž	zh	ž	ž	ž	zh	zh	ž
Й	i,y,-	j	j	j	j	j,ji	ĩ	y	j
Ў	u	ũ	w	ũ	ú	ũ	ũ	w	ũ
Х	kh	ch	kh	h	ch	ch	kh	kh	h
Ц	ts	c	ts	c	c	c	ts	ts	c
Ч	ch	č	ch	č	č	č	ch	ch	č
Ш	sh	š	sh	š	š	š	sh	sh	š
Ю	yu,iu	ju,iu	ju,iu	û	ju,iu	iu,ju,u	iû	yu	ju,iu
Я	ya,ia	ja,ia	ja,ia	â	ja/ia	ia,ja,a	iâ	ya	ja,ia

1 – МДЛУ 1994 [9]; 2 – Інструкцыя 2007 [8]; 3 – Інструкцыя 2008 [7]; 4 – ISO 9 [1]; 5 – NSR [4]; 6 – Łacinka [2]; 7 – ALA-LC [3]; 8 – BGN/PCGN [5]; 9 – прапанаваны варыянт адзінай універсальнай сістэмы транслітарацыі.

Усё гэта ставіць перад сучаснай іменаслоўнай практыкай у Рэспубліцы Беларусь дзве асноўныя праблемы.

1. Неабходнасць выпрацоўкі сістэмных падыходаў да перадачы беларускіх назваў па-руску і рускіх – па-беларуску, паколькі блізкароднасны характар суіснуючых моў і агульнасць графічных сістэм не дазваляюць паслядоўна прымяняць агульны прынцып транслітарацыі.

На наш погляд, названыя вышэй дзве асаблівасці, а таксама спецыфіка моўнай кампетэнцыі сучаснага беларускага соцыуму (здольнасць успрымаць і ацэньваць беларуска- і рускамоўныя запісы ўласных імён і прозвішчаў, а таксама найменняў геаграфічных аб'ектаў з пазіцыі беларускай і рускай арфаграфіі) абумоўліваюць мэтазгоднасць прымянення ў гэтай сферы моўнай дзейнасці ў якасці асноўных прынцыпаў траслітарацыі і практычнай транскрыпцыі (транслітарацыі з улікам нацыянальнай арфаграфіі і асаблівасцей граматычнага афармлення асобных класаў лексікі), а таксама элементаў перакладу. Пры гэтым суадносіны названых прынцыпаў для розных груп онімнай лексікі павінны быць рознымі, што вымагае распрацоўкі дэталёвага алгарытму перадачы беларускіх уласных назваў па-руску і рускіх – па-беларуску.

1.1. Пры перадачы прозвішчаў графічнымі сродкамі іншай блізкароднаснай мовы вядучым, несумненна, з'яўляецца прынцып практычнай транскрыпцыі: бел. *Жыткевіч* – рус. *Житкевич*, *Ермалінская* – *Ермолинская*, *Трафімовіч* – *Трофимович*, *Канапацкі* – *Конопацкий*, *Шпакоўскі* – *Шпаковский*, *Кавальскі* – *Ковальский*; рус. *Скворцов* – бел. *Скварцоў*, *Николаев* – *Нікалаеў*, *Волков* – *Волкаў*. У шэрагу падобных выпадкаў дапушчальнымі з'яўляюцца два варыянты запісу: бел. *Трафімовіч* – рус. *Трофимович* (практычная транскрыпцыя) і *Трафимович* (транлітарацыя), бел. *Канапацкі* – рус. *Конопацкий* і *Канапацкий*. З пункту гледжання сучаснай рускай арфаграфіі дапушчальнымі з'яўляюцца абодва варыянты, аднак для калектыўнай моўнай свядомасці больш прымальным, як уяўляецца, выступае менавіта варыянт *Трофимович* і *Конопацкий* (ненаціскному беларускаму “а” ў рускай мове, як правіла, адпавядае “о”). Трэба адразу адзначыць, што ў афіцыйнай практыцы такая варыянтнасць недапушчальная, таму вельмі актуальнай з'яўляецца праблема стварэння поўнага рэестра беларуска-рускіх адпаведнікаў прозвішчаў.

1.2. Запісы ўласных імёнаў у дакументах на абедзвюх дзяржаўных мовах павінны грунтавацца выключна на прынцыпе практычнай транскрыпцыі (бел. *Сцяпан* – рус. *Степан*, *Філіп* – *Филипп*; *Марыя* – *Мария*, *Тацяна* – *Татьяна*, *Яўгенія* – *Евгения*), а таксама ў шэрагу выпадкаў улічваць традыцыю паралельнага функцыянавання беларуска-рускіх адпаведнікаў імён, якая склалася гістарычна (бел. *Уладзімір* – рус. *Владимир*, *Мікалай* – *Николай*, *Мікіта* – *Никита*, *Рыгор* – *Григорий*; *Ганна* – *Анна*, *Настасся* – *Анастасия*, *Кацярына* – *Екатерина*). У дадзеным выпадку варта дапускаць больш шырокае прымяненне практычнай транскрыпцыі і ўводзіць у афіцыйны ўжытак транслітараваныя формы нацыянальных імён: бел. *Анатоль* – рус. *Анатоль* (параўн. рус. *Анатоль Франс*), *Рыгор* – *Рыгор*, *Мікалай* – *Миколай*, *Мікіта* – *Микита*; *Ганна* – *Ганна*, *Кацярына* – *Катерина*, *Настасся* – *Настасья*, а таксама рус. *Григорий* – бел. *Грыгорый*, *Николай* – *Нікалай*, *Никита* – *Нікіта*, *Анна* – *Анна*, *Екатерина* – *Екацярына*, *Елизавета* – *Елізавета*, *Анастасия* – *Анастасія*. У такім выпадку беларускі нацыянальны афіцыйны антрапанімікон істотна пашыраецца за кошт павелічэння радоў суадносных праваслаўных, каталіцкіх і народных беларускіх імён [9;11].

1.3. Перадача сродкамі нацыянальнага алфавіта геаграфічных назваў блізкароднаснай мовы таксама павінна грунтавацца на прынцыпе практычнай транскрыпцыі, але ў шэрагу выпадкаў дапускаць літаральны пераклад. Напрыклад, у сучасным беларускім моўным кантэксту лічым абсалютна недапушчальнымі найменні рус. *улица Будавников*, *Беларуская*, *Восточная*, *Чигуначная*, а таксама бел. *вуліца Восточная*, *Страіцелей*, *Белоруская*, *Железнодорожная* і г.д. Такія назвы двухмоўнымі грамадзянамі Беларусі будуць адназначна ацэньвацца як памылковыя, якія супярэчаць нормам беларускага і рускага правапісу.

2. Неабходнасць уніфікацыі сістэмы транслітарацыі беларускіх (рускіх) уласных найменняў сродкамі лацінскай графікі. Зразумела, што ў дадзеным выпадку павінен паслядоўна прымяняцца прынцып транслітарацыі. Праблема, аднак, заключаецца ў тым, што зараз у розных сферах дзейнасці паралельна выкарыстоўваюцца адрозныя сістэмы транслітарацыі (пры

афармленні пашпартоў – МДЛІУ 1994 [9]; пры ўключэнні персанальных даных у рэгістр насельніцтва – Інструкцыя 2008 [7]; пры транслітарацыі геаграфічных назваў – Інструкцыя 2007 [8]). Такое становішча апраўдваецца працэсам станаўлення нацыянальнай сістэмы транслітарацыі, але не можа быць прызнана здавальняючым для моўнай практыкі. Таму вельмі актуальнай з’яўляецца задача выпрацоўкі адзінай універсальнай сістэмы транслітарацыі, якая б ґрунтавалася на нацыянальнай традыцыі, улічвала асаблівасці нацыянальнай графікі і фанетыкі і найбольш адпавядала міжнародным стандартам (ISO), а таксама яе паслядоўнае і строгае прымяненне ва ўсіх сферах іменаслоўнай практыкі. Магчымы варыянт такой сістэмы прапанаваны ў табліцы 1 (гл. слупок 9). Сутнасць прапанаваных удакладненняў у існуючыя сістэмы транслітарацыі зводзіцца да наступнага:

а) паслядоўная перадача беларускага “г” лацінскай літарай “g”, паколькі кірылічнае “г” звычайна атаясамліваецца з лацінскім [g]. Акрамя таго, у такім выпадку лацінскае “h” “вызваляецца” для абазначэння беларускага “х”.

б) выкарыстанне надрадковых значкоў для перадачы асобных літар беларускага алфавіта (ж – ž, ч – č, ш – š, ў – ŭ), а таксама надрадковага значка (‘) для абазначэння мяккасці зычных, што ў цэлым адпавядае нацыянальнай традыцыі выкарыстання лацінкі і нормам ISO.

в) выкарыстанне спалучэнняў гукаў для перадачы ётаваных галосных літар беларускага алфавіта, што дазваляе паказаць асаблівасці беларускага вымаўлення (е – je, ie, ё – jo, io, ю – ju, iu, я – ja, ia).

Як уяўляецца, прапанаваныя падыходы дазваляць уніфікаваць перадачу сістэмы беларускіх уласных найменняў сродкамі беларускай і рускай графікі і іх транслітарацыю сродкамі лацінскага алфавіта, а таксама аптымізаваць сучасную іменаслоўную практыку.

Літаратура

1. Information and documentation – Transliteration of Cyrillic characters into Latin characters – Slavic and non-Slavic languages. International Organization for Standardization, 1995 (<http://www.iso.ch>).
2. Łacinka is a traditional Latin-script form of Belarusian. This version is based on the orthographic reform of the late 1930s formally established in a book on Belarusian orthography – Jazep Losik: Bielaruski pravapis, Minsk 1943.
3. Romanization Tables: Transliteration Schemes for Non-Roman Scripts. Randal K. Berry (ed.). Library of Congress, 1997.
4. The official National System of Romanization, approved by the Government Committee on Land Resources, Geodesy and Cartography in 2000.
5. United States Board on Geographic Names and the Permanent Committee on Geographical Names for British Official Use.
6. Закон Рэспублікі Беларусь “Аб найменнях геаграфічных аб’ектаў” 16 лістапада 2010 г. № 190-3 (Зарэгістравана ў Нацыянальным рэестры прававых актаў Рэспублікі Беларусь 22 лістапада 2010 г. № 2/1742).
7. Інструкцыя па транслітарацыі прозвішчаў і ўласных імён грамадзян Рэспублікі Беларусь пры ўключэнні іх персанальных даных у рэгістр насельніцтва” (Пастанова Міністэрства ўнутраных спраў Рэспублікі Беларусь 09.10.2009 № 288).
8. Пастанова Дзяржаўнага камітэта па зямельных рэсурсах, геадэзіі і картаграфіі Рэспублікі Беларусь 23 лістапада 2000 г. № 15 (у рэд. пастаноў Дзяржкаммаёмасці ад 11.06.2007 № 38).
9. Суднік, М.Р. Слоўнік асабовых уласных імён / уклад. М.Р. Суднік. – 2-е выд., выпр. і дапрац. – Мн.: Бел. навука, 2005. – 176 с.
10. Справаздача па навукова-даследчай рабоце “Выпрацоўка канцэпцыі сістэмы перадачы і распрацоўка правілаў перадачы прозвішчаў і імён з беларускай мовы на англійскую мову”. – Мінск, 1994 (рукапіс).
11. Усціновіч, А.К. Слоўнік асабовых уласных імён / А.К. Усціновіч. – Мінск: Літаратура і Мастацтва, 2011. – 240 с.